

РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ У ЕКОЛОГІЧНІЙ ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Аналізується роль вчителя у процесі керування екологічної дидактичною грою як засобу особистісного зростання школярів.

Гуманізація національної освіти передбачає істотні зміни форм навчально-виховної діяльності. Залежно від потреб поточного моменту коригуються цілі, засоби і методи педагогіки. Необхідність формування різносторонніх якостей особистості потребує не тільки перегляду принципів побудови системи освіти, вдосконалення відповідних методів, а і підвищення майстерності вчителя.

Серед галузей освіти і виховання, названих у Концепції сталого розвитку (1) базовими, екологічна посідає одне з чільних місць. На актуальності її проблем наголошувалось і на проведеній у Києві 5-й Всеєвропейській конференції міністрів охорони навколишнього середовища. Прийняття низки національних документів з питань екологічної освіти і виховання теж демонструє увагу державних органів до цієї галузі. Незважаючи на те, що елементи екологічної освіти та виховання упродовж тривалого часу запроваджуються у систему вітчизняної освіти, гострота екологічної ситуації не тільки не знижується, але і зростає. Критичний перегляд загальних аспектів шкільного екологічного виховання призвів до висновку, що оскільки основні причини погіршення екологічної ситуації криються у свідомості людини, то і змінити цю ситуацію можна лише посиленням ефективності виховних впливів, здатних поступово змінити існуючий світогляд і картину світу. Підвищення ефективності шкільного екологічного виховання може здійснюватись запровадженням особистісно-орієнтованих методик з високим рівнем задіяності емоційно-вольової та діяльнісної сфер учнів. Таким вимогам якнайкраще відповідає екологічна дидактична гра. Однак вона вимагає психологічної підготовленості вчителя до зміни його ролі та викладацьких навичок.

Аналіз наукової літератури свідчить, що екологічна ігрова діяльність школярів стала предметом досліджень С.В. Алексеєва, Н.В. Груздеваї., С.В.Тарасова, Т.В. Кучер та ін. Більшість авторів у своїх працях зазначають, що майстерність вчителя у організації дидактичних ігор є необхідною умовою їх успішного проведення та виконання навчально-виховних завдань. Базуючись на результатах опитування вчителів столиці і столичної області з приводу застосування екологічних дидактичних ігор у шкільному навчально-виховному процесі, розглянемо основні прояви та шляхи підвищення майстерності вчителя в організації екологічної ігрової діяльності.

Як виявило дослідження, екологічна тематика посідає чільне місце у шкільному процесі навчання і виховання. Матеріалам природоохоронного змісту регулярно приділяють увагу всі опитані вчителі. Переважна більшість вчителів Київської області стверджують, що ведуть мову про екологічні проблеми на кожному уроці (72,5%), а для киян цей показник набагато нижчий - лише 44%. Це дало підстави для висновку про те, що активніша взаємодія з природою учнів області спричинює необхідність її кращого вивчення. Можливо також, що не всі вчителі однаково розуміють поняття "екологічна тематика" .

Близько половини опитаних вчителів застосовують екологічні матеріали лише коли цього вимагає програма. Помітна частина міських педагогів використовує для екологічного виховання вільний навчальний час уроку, пов'язуючи обов'язковий навчальний та додатковий екологічний матеріал.

Майже всі педагоги беруть участь в природоохоронних заходах та ініціюють їх. Але популярність тих чи інших заходів у місті та поза ним різна. "Першість" по Києву та області посідають заходи, що у вітчизняній школі мають довгу історію та велику кількість методичних розробок. Це - різноманітні свята та вечори (51% для Києва та 41% для області). Для міста виявилися важливими практичні природоохоронні дії - 41%. В області цей показник нижчий (27%), можливо, тому, що тут подібні види діяльності звичні. Для області характерний помітніший відсоток екскурсій у природу з конкретними природоохоронними цілями (18%). Для Києва такі цільові екскурсії майже не характерні (3%), що пов'язано зі складностями їх організації та проведення.

Однак, оскільки сума результатів двох вищезначених заходів і для Києва, і для області становить близько 45%, можемо говорити лише про різні форми природоохоронної роботи в школах міста і області. Це підтверджується і популярністю екскурсій-ознайомлень з навколишнім світом (для Києва -17%, а в області - зовсім відсутні); зацікавленістю лекціями спеціалістів (відповідно 10 та 18%) та організацією екологічних стежок, що у місті викликає труднощі (0 та 9%).

Популярність та ефективність застосування різних форм природоохоронної роботи з метою підвищення рівня екологічної культури школярів у Києві та Київській області неоднакова.

Так, вчителі міста вважають найбільш прийнятними теоретично-пізнавальні форми роботи - позакласні лекції та бесіди (45%) пізнавальні екскурсії (24%) та збільшення обсягу екологічної інформації, особливо через радіо і телебачення (21%). Останній метод визнається ефективним і для області (18%).

Педагоги області вважають результативними для підвищення рівня екологічної культури учнів поряд з теоретичними ще і практичні методи - участь в екологічних акціях - 46% та туристичних походах -14%. До того ж, на загальнодержавне зацікавлення вирішенням екологічних проблем сподівається вдвічі менша кількість викладачів області, ніж міста.

Оцінюючи позитивний вплив ігрової діяльності на формування особистості учня, переважна більшість вчителів наголошують насамперед на її навчальному значенні, і меншою мірою - на виховному впливі. Подібна ситуація, можливо, пояснюється тим, що у вітчизняній педагогіці шкільна дидактична гра розглядалась перева-

жно з точки зору відповідності навчальній та розвиваючій меті. Рідше гра розглядалась як засіб виховання рис особистості. Зокрема, вчителі вважають, що ігри допомагають краще засвоїти матеріал, розвивають розумові здібності, знімають напруження та інформаційне перевантаження, викликають інтерес до предмету. Про те, що ігри сприяють спілкуванню дітей, створюють умови для прояву людських якостей, виробляють вміння працювати в колективі - тобто створюють умови для формування особистої культури, - згадують відповідно 21% та 25% учителів.

Екологічні ігри більшість вчителів теж прагнуть застосовувати, високо оцінюючи їх навчально-виховні можливості. Проте, як свідчить опитування, гру як засіб формування екологічної культури школярів, вчителі недооцінюють, надаючи перевагу позакласним лекціям, бесідам, участі в акціях тощо. А серед застосовуваних екологічних ігор найпоширенішими є інтелектуальні (кросворди, ребуси, загадки), спрямовані на збільшення обсягу знань, і, таким чином, на формування лише когнітивного компоненту екологічної культури школярів.

Крім вищезазначених методичних, дослідження виявило ще і низку організаційних та психологічних труднощів, які виникають під час запровадження у навчально-виховний процес екологічних дидактичних ігор. Причиною цього вважаємо недостатню увагу до ігрової діяльності як навчально-виховного засобу з боку педагогічної науки, і - як результат - відповідний рівень методичної підготовки вчителів з організації дидактичної ігрової діяльності. Як свідчить досвід, для проведення екологічної гри чи ігрових завдань необхідні розвинуті ігрові вміння та навички як учасників, так і викладача. Вони необхідні насамперед для створення ефективного навчального середовища - передумови успішної ігрової діяльності.

Під ефективним навчальним середовищем розуміємо такі характеристики навчально-виховного процесу, за яких інтелектуальні здібності учнів активізуються до оптимальних показників. При цьому високий темп та рівень навчання підтримується багатю палітрою емоцій, що виникають і розвиваються паралельно зі зростанням інформаційного навантаження. В цей же час відчуття внутрішньої свободи і невимушеності дозволяє активніше, ніж за звичайних умов навчання, брати участь в обговоренні проблем, обміні та засвоєнні інформації.

Ефективне навчальне середовище одночасно виступає і як результат ігрової діяльності, оскільки створюється, удосконалюється та розвивається в ході гри, впливаючи на стосунки між вчителем та учнями і після її закінчення. Майстерність вчителя в організації ігрової діяльності і проявляється, насамперед, у створенні умов для ефективного навчального середовища. Важливу роль у цьому відіграє характер стосунків між вчителем та школярами. Визначальною у даному випадку є особистість вчителя та стиль його спілкування з учнями під час звичайного навчально-виховного процесу. Відомо, що навчальні елементи (знання, вміння тощо) легше та міцніше засвоюються у невимушеній обстановці, коли присутні почуваються вільно. Створення на уроці подібної атмосфери, що водночас не супроводжується довготривалою тишею, легше і природніше вдається викладачам демократичного стилю спілкування. Прихильники авторитарного стилю відчувають труднощі, запроваджуючи ігрову діяльність, оскільки такий метод вимагає демократичніших відносин.

Відчутним поштовхом для створення ефективного навчального середовища є "перебудова" класного кабінету. Процес пересування меблів для створення ігрового простору вже сам по собі настроює учнів на зміну у виді навчальної діяльності, що полегшує проведення гри. Необхідність у такій „перебудові" викликана тим, що класна кімната пристосована для умов звичайного індивідуального навчання, в якому діяльність учнів щодо спілкування, пересування, невербальних контактів обмежена. А оскільки саме ці види діяльності супроводжують екологічну дидактичну гру, виникає потреба у створенні сприятливого ігрового оточення. До того ж територіальне розташування вчительського стола і власне викладача спонукає учнів до концентрації уваги саме на нього (що дуже зручно і необхідно під час лекційних та інших видів занять). Проте під час ігрової діяльності автоматична "спрямованість" на стіл та вчителя заважає, тому і столу, і вчителю краще зайняти менш помітне місце.

Своєрідність ефективного навчального середовища в ігровій діяльності спочатку викликає у вчителя відчуття протесту. Досвід свідчить, що наявність шуму під час проведення екологічної дидактичної гри - це зміна у звичному перебігу уроку, яка спочатку важко сприймається не лише вчителем, а й адміністрацією школи. Адже саме тиша на уроці традиційно розглядається як показник відмінної роботи вчителя та успішності навчально-виховного процесу. Проведення гри кардинально змінює цей стереотип: як правило довготривала вимушена відсутність шуму радше характеризує напруженість стосунків вчителя та учнів, ніж ефективність ігрового навчання. Гра - нестандартна форма екологічного виховання. Її прийняття вчителем потребує осмислення зміни власної ролі та викладацьких навчальних функцій під час проведення гри.

Проведення дидактичної гри чи запровадження ігрових завдань вимагає, насамперед, зміни у психології викладача. Значна частина вчителів дотримується стандартних стосунків "вчитель - учень" на уроці - тобто викладач навчає, а учні вчать; або у будь-якому випадку учні навчаються під керівництвом і контролем вчителя. З часом викладач зникає до авторитарної ролі "головного актора", а учні - відповідно до ролі пасивних "слухачів, глядачів". Під час гри такі відносини неприпустимі, адже у такому випадку занадто жорстке керівництво з боку вчителя зводить нанівець можливість творчого самовираження учнів, які має надати гра.

У грі роль викладача часто зводиться до пояснення ігрового завдання, незначної допомоги в ході його вирішення та спостереження за учнями. Здебільшого вчитель має надати "перший поштовх", оскільки дидактична гра не може виникнути спонтанно. Це, як правило, здійснюється шляхом постановки певної проблеми, обговорення та вирішення якої зацікавлює учнів. Іноді (залежно від рівня спілкування та контакту з дітьми) вчитель може брати участь у деяких ігрових завданнях. Проте у будь-якому випадку він має пам'ятати, що дуже важливо - вчасно усунути, ні в якому разі не тиснучи власним авторитетом Небажаним є також і недостатнє управління грою з боку вчителя. Результати опитування свідчать, що деякі викладачі застосовують ігрові завдання тоді, коли прагнуть відпочити на уроці чи зайняті якимись іншими шкільними справами. У такому випадку на-

вчальна гра ніяк не контролюється з їхнього боку. Це теж помилкова позиція, (як і надмірний контроль за грою), оскільки відпускання навчальної гри на самоплив не дає змоги вчителю вчасно виправити помилки учнів та скоригувати їхні мотиви чи поведінку. В таких випадках учні поступово втрачають інтерес до гри. У будь-якому випадку викладач не відокремлюється від дидактичної гри, навіть якщо не бере у ній безпосередньої участі. У такому разі під час гри не виникає "прірви" між учнями та вчителем.

Таким чином, дотримання „золотої середини" в управлінні екологічною дидактичною грою теж є проявом майстерності вчителя і обов'язковою умовою ефективності екологічної ігрової діяльності.

Як свідчить досвід, серед учнів загальноосвітніх шкіл практично не зустрічається таких, що не вміють гратись. А от вчителі з віком ці навички втрачають, Для їх поновлення і підвищення майстерності вчителя у організації та проведенні екологічних дидактичних ігор можуть організовуватись спеціальні ігрові тренінги. Вони дають змогу кожному вчителю-учаснику відчутти ефективність тих чи інших видів екологічної ігрової діяльності.

1. Сталий розвиток суспільства: 25 запитань та відповідей: Тлумачний посібник.-К.:Поліграф-експрес, 2001-28 с.
2. Алексеев С.В., Груздева Н.В., Тарасов С.В. Дидактические игры по экологии. - С.- Петербург. гос. ун-т пед. мастерства.- СПб., 1992.- 62с.
3. Газман О.С. Каникулы: игра, воспитание: О педагогическом руководстве игровой деятельностью школьников: Кн.для учителя.- М.: Просвещение, 1988.-160с.
4. Игровая деятельность в практике экологического образования школьников: Метод. рек. в помощь пионервожатым и классным руководителям /Сост.: Гарина Н.Л., Машарская Н.Я.- Л.: Б.и., 1984.- 38с.
5. Кучер Т.В. Экологическое образование учащихся в обучении географии: Пособие для учителя.-М.: Просвещение, 1990.- 127с.
6. Пруцакова О.Л. Підвищення ефективності екологічної ігрової діяльності шляхом проведення спеціального ігрового тренінгу для вчителів // Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.- К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002.-Ч.3.-С.229-232.

Матеріал надійшов до редакції 18.09.03 р.

Пруцакова О.Л. Роль учителя в экологической игровой деятельности школьников.

Анализируется роль учителя в процессе управления экологической дидактической игрой как средства личностного роста школьников.

Prutsakova O.L. The teacher's role in the ecological game activity of pupils.

The article analyses the teacher's role in the process of monitoring the ecological didactic game as the means of pupils' personality growth.